

A török elleni visszafoglaló háborúk hírei és Új-Anglia

„Olyan távol vagyunk mindentől,
 hogy Európa rendje teljesen felborulhat anélkül,
 hogy egy árva szót is hallanánk róla”¹
 (William Byrd, virginiai telepes, 1690)

1997-ben, a zentai diadal 300. évfordulóján látott napvilágot magyar fordításban az a bostoni röplap, amely a vesztes fél csatát követő gyászfelvonulását és látványos vezeklését tárta a kolóniák olvasóközönsége elé.² A dokumentum közreadása óta eltelt időben Varga J. János több előadást is tartott a kiadvánnyal kapcsolatosan,³ ám a figyelem felkeltésén, valamint a téma köztudatban tartásán kívül más nem történt, átfogó írásos elemzés napjainkig nem jelent meg e tárgyban. Nem minden alap nélkül vélhetjük úgy, hogy az Anglia tengeren túli gyarmataira eljutó európai hírek, elsősorban a török elleni visszafoglaló háborúkkal kapcsolatos információk terjedésének, recepciójának feltérképezése számos új adattal egészítheti ki eddigi ismereteinket. Az anyaországtól több szempontból is különböző kulturális, vallási, földrajzi és geopolitikai sajátosságokból következően több, elemzésünk tárgyául választott területen is a kortárs európai példáktól eltérő jelenségekkel találkozhatunk. Vajon mennyit tudhattak az Újvilágban élők a kontinens eseményeiről, mely csatornákon keresztül szerezhették be értesüléseiket, és milyen jelentéssel bírhattak azok számukra?

Amikor a zentai csata híre eljutott az óceán túlsó partjára, a kolóniákon még nem találkozhatunk helyi kiadású, rendszeres időközönként új számmal jelentkező újsággal, a lakosságnak még hat évet kellett várnia a – többek között a Rákóczi-szabadságharcról is bőven tudósító – *The Boston News-Letter* első számának megjelenéséig.⁴ Mind az elemzésünk apropójául szolgáló nyomtatvány, mind a bostoni hetilap nagyszámú, magyar vonatkozású beszámolója arra enged követ-

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola doktorandusza.

1 Byrd, 1918. 392.

2 Szita–Seewann, 1997. 345–346.

3 Varga János: *Zentától Bostonig: a zentai csata amerikai visszahangjáról*. Előadás a zentai csata évfordulójára rendezett konferencián, Budapest, 1997. október 9.; *Hírközlés, információ-áramlás a 17. században. Az 1697. évi zentai csata visszhangja Amerikában*. Kaposvár, 2015. március 26.

4 Etényi, 2004, 2006, 2007. A korszak angliai lapjaira lásd: Köpeczi, 1996.

keztetni, hogy a pusztá kíváncsiságon túl mélyrehatóbb okokat szükséges az érdeklődés hátterében keresnünk. A bostoni lapban található híradásokkal kapcsolatosan G. Etényi Nóra arra, az írásomban részletes vizsgálatnak alávetni kívánt következtetésre jutott, miszerint a korabeli olvasóközönség számára „a hírek közötti eligazodáshoz komoly háttérismeretre volt szükség”.⁵ Valóban ilyen tájékozottak lehettek Európa ügyeivel kapcsolatosan Amerikában? Amennyiben igen, hogyan vált megismerhetővé, és milyen utakon juthatott el ez az ismeretanyag a tengerentúlra?

„A kiadó mindent megtesz annak érdekében, hogy ezekről a legHITELESEBB információkhoz jusson”⁶

Amikor az angliai John Dunton 1686-ban Bostonba érkezett, hogy ott könyvesboltot nyisson, meglepődve tapasztalta, hogy a hatezer főnyi lakossal rendelkező városban már nyolc üzlet kínálta e téren szolgáltatásait.⁷ A Londonhoz képest parányi Boston, „az amerikai újságírás bölcsője”⁸ vélhetően felülmúlta Dunton várakozásait.

Annak, hogy a zentai csatával kapcsolatos nyomtatványt, illetve Új-Anglia első hírlapját is egyaránt e helyen adták ki, mi több, 1719-ig bezárólag csak itt jelent meg újság, kézenfekvő okai voltak. A település több szempontból is a kolóniák fővárosának számított. Lélekszámát tekintve a gyarmati időszakban mindvégig megelőzte fő vetélytársait,⁹ emellett közigazgatási, kereskedelmi, a közelben lévő két egyetem miatt pedig oktatási és nyomdaipari tekintetben is meghatározó funkciót töltött be.¹⁰

Annak ellenére, hogy a helyi nyomdák a század második felében folyamatosan növekvő számban látták el a lakosságot termékeikkel, korántsem tudtak minden igényt kielégíteni.¹¹ A kikötőkbe befutó hajók rakományának részeként számtalan kiadvány is útra kelt az Újvilág felé, hogy megjelenési helyétől több ezer mérföldre találjon vásárlóra.¹² Az Angliával fennálló sajátos kulturális összeköttetés részeként az írott szó áramlása távolról sem volt egyirányú. Új-angliai szerzők kéziratokat szeltek át az óceánt annak érdekében, hogy egy sokkalta szélesebb publikum számára válhassanak megismerhetővé. Az 1640–1650-es években az egymástól

5 Etényi, 2004. 506.

6 *Publick Occurrences*, 1690. Bevezetés.

7 Borden, 1932. 138.

8 E kifejezést Charles E. Clark használta Bostonnal kapcsolatosan tanulmánya címében. Clark, 1991b.

9 Boston lakossága 1690-ben 6000 főt tett ki, szemben New York 4500, vagy Philadelphia 2200 lakosával. Clark, 1991b. 246.

10 Clark, 1991b. 243–247.; Clark, 1994. 69.

11 A nyomtatásban megjelenő munkák számának folyamatos emelkedésével a különböző, az olvasók számára aktualitással bíró eseményeket közvetítő, hírközlő kiadványok száma is párhuzamos növekedést mutat. Az 1675–1700 közti időszakban közel háromszor annyi mű jelent meg mindkét kategóriában, mint az 1639–1674 közti periódusban. Nord, 1990. 18–19.

12 A szellemi élet tehetősebb képviselői körében a 18. század elejétől fogva nem számított ritkaságnak a kortárs, európai könyvészzettel foglalkozó folyóiratokra történő előfizetés annak érdekében, hogy jobban eligazodjanak az újonnan megjelenő termékek világában. Fiering, 1976. 642–660.

50 mérföldnyi távolságban élő John Cotton és Roger Williams publicisztikai vitája 3000 mérföldre hazájuktól, Londonban kiadott munkáik által a szigetország olvasóközönsége előtt zajlott.¹³ Nem csupán a teoretikus jellegű művek, hanem a nyomtatott hírek terén is, bár kiegyenlített nem, de kölcsönös volt az információk cseréje. Az 1670-es években a *London Gazette* folyamatosan tudósított a „Fülöp király háborúja” néven ismertté vált, az indiánok és a telepesek közti összetűzésekről,¹⁴ míg a kolóniák lakossága a rendszertelenül hozzáférhető sajtótermékekből, röplapokból, újságokból próbálta meg a nagyvilág történéseit rekonstruálni. A helyi időszaki kiadványok tematikája a század végéig bezáróan javarészt a lokális jellegű, hírértékkel rendelkező történések – főképp rendeletek, törvények, kivégzések, természeti katasztrófák – közreadására korlátozódott,¹⁵ amelyek sokszor teológiai kommentárok kíséretében vagy prédikációk formájában láttak napvilágot.¹⁶

A tájékoztatásban részt vevő nyomtatott sajtótermékek kínálata a kor mércéjével mérve korántsem mondható teljesnek a helyi kiadású, rendszeresen megjelenő hírlapok nélkül. Történt egy kezdeményezés a *The Boston News-Letter* létrejöttét megelőzően is, ami miatt a hetilap nem tekinthető abszolút elsőnek, és csupán az első, „folyamatosan megjelenő” hírlap címét mondhatja magáénak.¹⁷ 1690-ben az Angliából érkező, ott korábban tekintélyes kiadói múltra visszatekintő személy, Benjamin Harris *Publick Occurrences Both Foreign and Domestick* címmel kísérelt meg Bostonban – elsősorban a helyi történésekről tudósító – újságot indítani, ám kiadványa csak az első számot élhette meg a kormányzat tiltó határozata miatt.¹⁸

Harris tiszavirág-életű próbálkozásának kudarcra ellenére az értesülések írásos formában történő terjesztésére alkalmas formátumok más típusai még elérhetőek voltak. Helyben megjelenő újság hiányában a közvetlenül Európából érkező kézírásos hírlevelek és a sokszor azok mellékleteként továbbküldött újságok igyekeztek a friss hírekre vágyók érdeklődését kielégíteni.

E műfaj képviselői alapvetően kétféle úton voltak hozzáférhetőek: üzletszerűen fenntartott tudósítóhálózatok, valamint magánszemélyek egymás közti

13 D’Addario, 2007. 22–28.

14 Leach, 1963.

15 John Dunton híradásaiból tudjuk, hogy a telepesek és az őslakosok is mekkora érdeklődéssel viseltettek a helyi történések iránt. Egy kivégzés hírére még 50 mérföld távolságból is érkezhettek kíváncsiskodók, az indiánok körében pedig jelentős tisztelet és figyelem övezte a híreket közlő, távolról jött utazó személyét. Whitmore, 1867. 118., 292.

16 Ennek a tájékoztatási formának a súlya a század vége felé jelentősen visszaszorult a teológiai értelmezéseket mellőző hírhordozók javára. Nord, 1990.

17 A *The Boston News-Letter* többféle definíciójával is találkozhatunk a magyar nyelvű szakirodalomban. G. Etényi Nóra az „első” vagy az „első rendszeresen megjelenő amerikai hetilap” fogalmait felváltva használta munkáiban. Etényi, 2004. 503.; Etényi, 2007. 1326.; Etényi, 2006. 68.

18 *Publick Occurrences*, 1690. szeptember 25. Azt, hogy Harris kezdeményezése valóban újságnak indult, elsősorban a kiadványon található számozás bizonyítja. Ennek ellenére a kormányzó és a tanács 1690-es tiltó határozatát kihirdető proklamációja pamfletnek nevezte azt. Megjelent: Paine, 1897. 457. A témára nézve lásd: Clark, 1991a.; Clark, 1991b. 248–252.; Clark, 1994. 71–73.; Paltsits, 1949. A *Publick Occurrences* név nem volt ismeretlen az angol sajtótörténetben, a szigetországban nem sokkal korábban már létezett egy hasonló című, *Publick Occurrences Truly Stated* névre hallgató lap 1688. február 21. és szeptember 28. között.

levélváltásai által. Utóbbi kategória elterjedt gyakorlatnak számított a főbb tisztviselők, a kereskedők, a nagyvilág eseményei iránt érdeklődő személyek között. E során nemcsak a lokális jellegű információk cseréjére kerülhetett sor, hanem a külföldről érkezőkére is, mivel számos személy óceánon átnyúló kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Akik számára az ily módon beszerezhető hírek nem bizonyultak elégségesnek, azok a századfordulótól anyagi térítés ellenében igénybe vehették a postamesteri pozíciót betöltő Duncan Campbell, majd fia, a *The Boston News-Letter* későbbi alapítója és szerkesztője, John Campbell szolgáltatásait.¹⁹ Ők ketten a bostoni lap születését megelőzően már az orgánium előzményének tekinthető tudósítóhálózatot üzemeltettek.²⁰ John Campbell tevékenysége e téren újságja létrejötte után megszűnt, míg a puritán lelkészek és a kereskedők, tisztviselők levelezése – ha megváltozott formában is – a periodikával párhuzamosan is tovább élt.²¹

Gazette-ek, „amelyek a legjobbak a külföldi értesülések terén”

A postamester információgyűjtési gyakorlata széles tárházát nyújtja a gyarmatokra eljutó hírek hozzáférési lehetőségeinek és nehézségeinek egyaránt. Módszere egyébként lapja létrejöttét követően sem sokban változott. Fő forrásait a külföldről érkező levelek, a kikötőbe befutó hajók kapitányai, személyzete által nyújtott beszámolók, valamint a birtokába kerülő angolai röpiratok és újságok jelentették.²² Ez utóbbi két csoport kópiáit tudósításai mellékleteként küldte tovább, vagy hivatkozott rájuk híradásai forrásaként. A hírleveleiben legtöbbször a kor meghatározó angol lapja, a *London Gazette* került említésre.²³

19 John Campbell apja 1702-ben bekövetkezett halála után töltötte be a tisztséget. Clark, 1994. 77–78. A fennmaradt hírlevelek zöme az 1699–1703 közötti évekből származik, de a vezető tisztviselők már korábban is élvezték a tájékoztatás e formáját, mint arról egy 1666-os keltezésű üzenet által is megbizonyosodhatunk. A hírlevelek kiadásait lásd: *Manuscript News-Letter*, 1873; *News Letters*, 1867; *Weeks-Bacon*, 1911. 34–52.

20 A híradások között számos európai esemény nyomaira lelhetünk, bár a fennmaradt üzenetek magyar vonatkozású említést nem tartalmaznak. Olvashatunk viszont portugál, spanyol, lengyel, itáliai vagy németalföldi híreket, amelyek mellett feltűnően sok tudósítás foglalkozik a franciaországi kamizárd felkeléssel kapcsolatos eseményekkel is. *News Letters*, 1867.

21 A puritán klérus jelentős része úgy tekintett a lapra, mint amely erősíti eddigi pozíciójukat a hírek terjesztésében, mivel levelezéseik mellékleteként gyakran csatolták annak egyes példányaait is. McIntyre, 1998. Ezalól nevezetes kivételt jelentett Cotton Mather, aki a későbbiek során is erős ellenérzéseket táplált az újságok iránt. Mather antipátiáját minden bizonnyal az is motiválta, hogy az információk terjesztésében eddig élvezett kivételes helyzetét látta veszélyeztetve a lapok létrejöttével. Sloan, 1993.

22 Campbell a későbbiek során a *The Boston News-Letter* egyik számában lapja főbb forrásait is bemutatta. Leírása szerint különféle angolai nyomtatványokra, kézirásos levelekre, az utazóktól, hajósoktól származó szóbeli értesülésekre, valamint a kormányzó és hivatala által számára összegyűjtött információkra támaszkodott elsősorban. *The Boston News-Letter*, 1705. április 9. Nr. 51.

23 *News Letters*, 1867. 497., 499. Bár több, korabeli újság nevében is szerepelt a „Gazette” kifejezés, a félreértések elkerülése végett amennyiben nem a *London Gazette*-ről volt szó, mindig megadták a lap pontos címét is, mint történt például az *Edinburgh Gazette* esetében. *News Letters*, 1867. 487. A kolóniákra a cenzúratörvény (*Licensing Act*) 1695-ös elvülését követően megjelenő, újonnan létrejött angolai újságok

A sajtóorgánum nem csupán a Campbell által üzemeltetett tájékoztatási hálózatban tűnt fel, hanem a magánlevelezők közti információcserének is gyakori szereplője volt.²⁴ Még az Új-Anglia egyik legnagyobb kiterjedésű kapcsolatrendszerével rendelkező, több neves teológust is tagjai közt tudó Mather família tagjai sem mellőzhetők,²⁵ habár annak objektivitásáról nem mindenki volt jó véleménnyel.²⁶ A lap példányait mind az Angliában élők, mind a kolóniákról odalátogatók is előszeretettel küldték haza. 1683-ban az ideiglenesen Londonban tartózkodó gyarmati megbízott, John Richards Increase Matherhez címzett levelében a következőket olvashatjuk: „Küldjük a külföldi tudósítások terén leghitelesebb lap, a *Gazette* példányait, amelyeket a kormányzó majd készségesen a rendelkezésére fog bocsátani.”²⁷

Hasonló módon járt el Connecticut későbbi kormányzója – ekkoriban a kolónia tanácsának képviselője –, Fitz-John Winthrop is, aki James Fitch prédikátorhoz 1685-ben kelt levelében így fogalmazott: „Bátorkodtam még csatolt *Gazette*-eket küldeni is az Ön szórakoztatására, amelyek miután Ön áttanulmányozta őket, még számos személy számára elérhetőek lehetnek.”²⁸ A Winthroppal közeli érintkezésben álló személyek egyébként még egy évtizeddel később is hiányt szenvedhettek az angliai sajtótermékek terén. Ő ugyanis 1695-ben, londoni tartózkodása során sem feledkezett el az otthon maradtokról, akiknek *Gazette*-eket és más kiadványokat adott postára.²⁹ Mint látható, egyes magas rangú tisztviselők egyaránt voltak a hírek fogadói és továbbítói is. Annak ellenére, hogy a kolóniák főbb elöljárói minden bizonnyal a legjobb összeköttetésekkel rendelkezők közé tartoztak, alkalmanként még ők is keveselltek a birtokukba kerülő külföldi információk mértékét.³⁰

is eljutottak, bár ezekre nézve csak rendkívül kevés utalással rendelkezünk. Egy 1699-ben íródott levélből tudható, hogy a *Flying Post* című lap már ismert volt a tengerentúlon. O’Callaghan, 1854. 592.

24 McIntyre, 1998. 607.

25 Cressy, 1987. 213–269. A klérus tagjai között fennálló levelezéssel kapcsolatban lásd: Brown, 1982; McIntyre, 1998. A Mather család kapcsolataira lásd: Bremer, 1984. A Cotton Mather szerteágazó levelezését bemutató Kenneth Silverman egy helyen megemlíti, hogy a teológus magyar, holland és francia lelkészekkel is kapcsolatban állt, ám ennél bővebben e témakört nem fejtette ki, és jegyzetapparátussal sem látta el állítását. Silverman, 1969. 174.

26 *Mather Papers*, 1868. 222.

27 *Mather Papers*, 1868. 500–502.

28 *Winthrop Papers*, vol. III. 1882. 300. Egy levelében Fitz-John testvére, Wait is megemlíti, hogy amennyiben lehetőségében áll *Gazette*-eket beszerezni, elküldi azokat neki. Uo. 456.

29 Hoadly, 1932. 108. William Fitzhugh (1651–1701) virginiai telepes 1698-ban a londoni Roger Jones számára írt levelében arra kérte ismerősét, hogy 20–30 shilling értékben vásároljon számára nyomtatott híryanagyokat. Fitzhugh, 1898. 62. William Penn, Pennsylvania tartomány alapítója 1702-ben, londoni útja során a philadelphiai James Logannek írott levelében megemlíti, hogy újságokat, pamfleteket és más műveket ad postára, amelyekből tisztán kivehetőek lesznek számára az angliai és a külföldi történések, így levelében ezekről már nem is írna bővebben. Armstrong, 1870. 168. Edward Randolph számára – aki a massachusettsi alapító oklevél 1684-es visszavonása után létrehozott Új-Angliai Dominium (*Dominion of New England*) egyik vezető személyisége volt – Londonból William Blaitthwait hadügyminiszter (*Secretary at War*) küldött *Gazette*-eket. Hutchinson, 1769. 560.

30 1686 augusztusában, a connecticuti Robert Treat kormányzó arról számolt be a New York tartományt irányító Thomas Dongannek, hogy „már régóta kevés hírünk van Európából”. Trumbull, 1859. 366. A kormányzókon kívül az egyes tartományi szervek, testületek is hasonlóképpen igyekeztek egymást tájékoztatni a külföldi eseményekkel kapcsolatban. 1690 májusában például a connecticuti tanács mondott köszönetet a massachusettsinek a hozzájuk küldött külföldi hírekért. *Wyllys Papers*, 1924. 321.

A külhoni értesülések hozzáférhetőségének lehetőségeit és korlátait az elsősorban bíróként, de kereskedőként és teológusként is ismert Samuel Sewall jegyzetei világíthatják meg a legátfogóbban számunkra. Személyére már csak azért is érdemes kitérnünk, mert naplója a korszak egyik legtöbbet idézett forrásaként – magyar vonatkozások tekintetében is – számos folyamat feltérképezését teszi lehetővé. A meglehetősen kiterjedt kapcsolatrendszerrel bíró Sewall információit hasonló utakon szerezte be,³¹ mint azt Campbell esetében láthattuk. Egyaránt támaszkodott szerteágazó levelezőhálózatára, a kikötőbe befutó hajók legénységének szóbeli közléseire, valamint a változatos forrásokból a birtokába kerülő nyomtatványokra, melyek között legtöbbször a *Gazette*³² tűnik fel. A lap számára sem volt sokkal könnyebben elérhető, mint az kortársai esetében tapasztalható. Legtöbbször közvetlenül a kikötőbe befutó hajókról,³³ valamint levelezők³⁴ vagy személyes találkozók³⁵ által sikerült szert tennie egy-egy példányra. Legyen az egy közvetlenül Londonból érkező utazó, vagy akár Massachusetts kormányzója – utóbbtól a *Gazette* azon darabjára tett szert, amely a nagyharsányi csata leírását tartalmazta³⁶ –, Sewall minden lehetőséget megragadott, hogy a kiadványhoz hozzájuthasson. Az újságok és hírek számára viszont – mint az a korábbi esetek alapján sejthető – nem a bostoni bíró személye jelentette tengeren túli útjuk végállomását. Sok más társához hasonlóan ugyanis ő is továbbküldte a birtokába jutó példányokat, vagy adta hírül azok tartalmát.³⁷

A kolóniákon az angol lapok tehát fontos, ám beszerezhetőségük tekintetében meglehetősen rendszertelen információforrásnak számítottak.³⁸ Emiatt gyakran akár a szóbeli értesülések, akár a hírlevelek gyorsabb tájékoztatást nyújthattak, mint nyomtatott versenytársaik. Példának okáért Sewall az 1685-ös esztendő angliai eseményeiről – II. Károly halálhíréről, Jakab megkoronázásáról és az azokat kísérő történésekről – is elsősorban verbális úton szerzett tudomást.³⁹ Ez utóbbi forrástípus viszont – az egyébként korántsem tévedhetetlen sajtótermékekhez képest –

31 Sewall információs hálózatára nézve lásd: Brown, 1989. 16–41.

32 Ez a kifejezés 1685-ben tűnt fel első alkalommal jegyzeteiben, amelyet nem gyűjtőfogalomként, hanem egy konkrét termék megnevezéseként használt, s azzal a *London Gazette*-re utalt. Ha más, hasonló névvel rendelkező lap került említésre, azt rendszerint jelezte feljegyzéseiben, mint az *Amsterdam Gazette* esetében is tette. Sewall, 1878. 226.

33 Így például XI. Ince (1676–1689) halálhírét is közvetlenül egy hajóról beszerzett *Gazette*-ből tudta meg. Sewall, 1878. 274.

34 Például Sewall, 1886. 120., 204.

35 Sewall, 1878. 157., 186., 200.; Sewall, 1886. 38. Arra nézve is akad példa, hogy nem Bostonban, hanem egy vidéki útja során vásárolt egyet a kiadvány kópiáiból. Sewall, 1879. 265.

36 Sewall, 1878. 193.

37 Sewall, 1878. 193., 267.; Sewall, 1886. 42.

38 Bár lapja elindítását követően Campbell angliai újságok árusításával is foglalkozott, azokat nem lehetett folyamatosan beszerezni. A *The Boston News-Letter* hirdetéseiből megtudhatjuk, hogy a *Monthly Mercury*, a *London Gazette*, a *Flying Post*, a *Post Man*, a *Post Boy* és az *Observer* számai is elérhetőek voltak postahivatalában. *The Boston News-Letter*, 1705. július 30. Nr. 67., 1705. november 26. Nr. 84., 1706. június 10. Nr. 112.

39 Egy Newcastle-ből érkező hajó hozta meg II. Károly halálhírét, valamint II. Jakab proklamációit. Sewall, 1878. 69. Az ezt követő történések viszont már csak szóbeli úton értek el Sewallhoz. Jakab koronázásáról egy hajó személyzete által értesült, amit követően néhány nappal később egy Angliából jött utazó bővebben is felvilágosította az eseményekről. Sewall, 1878. 84–85. Hasonlóképpen történt ez a még ugyanebben

talán még jobban magában hordozta a pontatlan értesülések lehetőségét. Mi sem illusztrálhatná ezt látványosabban, mint a francia király, XIV. Lajos újból és újból felröppenő halálhíre, valamint az azt kísérő találgatások, amelyek 1686-tól 1714-ig bezárólag fél tucat alkalommal bukkantak fel a bostoni bíró naplójában.⁴⁰ Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az 1700-ban elhunyt spanyol uralkodó, II. Károly esetében is, akiről már két évvel korábban egy angliai hajóskapitány azt állította, hogy „valószínűleg halott”.⁴¹

„Az események fonala”

A friss információk beszerzésének terén a legnagyobb késedelemért értelemszerűen a földrajzi távolság tehető felelőssé. A kapcsolattartást csak tovább nehezítette a téli időszak, amikor szinte alig-alig érkezett hajó Boston kikötőjébe, mivel a közlekedésre alkalmas vízi útvonalak a Karib-térség területére tolódtak el.⁴² Emiatt annak a furcsa jelenségnek lehetünk tanúi, hogy míg telente a gyarmatok szinte teljesen el voltak vágva a külvilágtól,⁴³ az első hajó befutásával viszont akár három hónap híryanaga is hozzáférhetővé válhatott egyszerre.⁴⁴ Ezen a ciklikus, esetenként hosszú időn át fennálló információhiányon viccelődött 1700 decemberében Nathaniel Salstonall barátjával, amikor az 1694-ben elhunyt II. Mária (1662–1694) királynővel kapcsolatosan a következőket írta levelében: „Foster kapitány hajója nemrég érkezett Angliából, és azt mondják, meghozta a hírt, hogy Mária királynő kétséget kizáróan távozott az élők sorából.”⁴⁵

Az értesülések terjedésének volt egy másik sajátossága is, amely közelebb áll a „visszhang” kifejezés fizikai értelemben vett értelmezéséhez, mint az a sajtótörténeti munkákban a legtöbb esetben használatos. Egyes tudósítások ugyanis több kikötőn keresztül, eltérő időpontokban befutó hajók által is eljuthattak a gyarmatok lakosaihoz, ami olykor ugyanazon információk több hullámban történő beérkezéséhez vezethetett. 1705-ben a philadelphiai James Logan – a város későbbi polgármestere – arra panaszkodott levelében, hogy már harmadik hónapja nincsenek hí-

az évben kitört, Monmouth-féle felkelés esetében is, amikor a herceg kivégzéséről két különböző, a szigetországból érkező személy által informálódott. Sewall, 1878. 93., 97.

40 Sewall, 1878. 116., 224., 401., 403., 444.; Sewall, 1879. 88–89. 1705-ben Londonból William Penn szintén a francia uralkodó halálát adta hírül a philadelphiai James Logannek. Armstrong, 1872. 16.

41 Sewall, 1878. 479.; *Winthrop papers*, vol. III. 1882. 544. II. Jakab angol királynak is halálhírét keltették egyébként 1688 telén, Orániai Vilmos partraszállását követően. Sewall, 1878. 241.

42 1705-ben széles rétegek számára elérhető, állandó postaszolgálatot létesítettek Nyugat-India és Anglia között, amelynek menetidejét először 150, majd 100 napban határozták meg. *The Boston News-Letter*, 1705. október 22. Nr. 79., 1706. június 3. Nr. 111.

43 Wait Winthrop 1684 januárjában arról panaszkodott testvérének, hogy már „hosszú ideje nincsenek híreink Angliából, de naponta számos hajót várnak”. *Winthrop papers*, vol. III. 1882. 459. 1666 telén pedig csak egy hajó futott be Angliából Bostonba, ám az sem Londonból, hanem a szigetország nyugati partjáról érkezett, ami miatt a fővárosból nem hozott híreket. *Manuscript News-Letters*, 1873. 420.

44 *News Letters*, 1867. 489–491. Campbell például 1703. május 3-án kelt levelében 1702. október 10-től 1703. január 28-ig bezáróan keltezett londoni híreket adott tovább.

45 Cressy, 1987. 262.

reik Európából, miközben „már másodszor vagy harmadszor szórakoztatnak minket Marlborough nagy győzelmével”.⁴⁶ A különböző útvonalakon, változó időpontokban és gyakran eltérő tartalommal beérkező tájékoztatások a leglátványosabban 1688–1689 telén, a „dicsőséges forradalom” időszakában okoztak zavart a gyarmatokon. Az egyes tartományok vezetőségének eltérő reakcióiban jelentős szerepet játszott a hozzájuk eljutó információk tartalma és időpontja is.⁴⁷

A távolság és a tengeri összeköttetés időszakos megnehezülése által kifejtett hatás leglátványosabban a *The Boston News-Letter* szerkezetén mutatható be. Mivel a lapban megjelentek túlnyomó részét az európai politikával kapcsolatos beszámolók teszik ki, így természetesnek vehető, hogy azok csak meglehetősen nagy késéssel jelenhettek meg a tengerentúlon. G. Etényi Nóra kimutatása alapján általában három hónapnak kellett eltelnie egy esemény megtörténte és annak megjelenése között, ami a téli időszak alatt sokkalta hosszabb is lehetett.⁴⁸ Egy másik vizsgálat során a kiadvány első 34 számának elemzése eredményeképp David Cressy átlagosan 22 hétben határozta meg ezt az időtartamot.⁴⁹ Ha az iménti adatokat összevetjük a korszak hajózási adataival, egy furcsa jelenségnek lehetünk tanúi. Ian K. Steele történész az újság közlései alapján számította ki az 1711–1739 közti időszakra vonatkozóan a London és Boston között közlekedő hajók átlagos menetidejét,⁵⁰ amiből kitűnik, hogy a legrövidebb regisztrált út négy, míg a leghosszabb 13 hetet vett igénybe. A vizsgált 28 év átlaga 7,5 hét, tehát valamivel kevesebb, mint két hónap volt.⁵¹ Steele megállapítását támasztják alá Sewall feljegyzései is, az általa beszerzett *Gazette*-ek többsége ugyanis ritkán volt idősebb két hónapnál,⁵² és még télen is legfeljebb 2,5 hónapot kellett várni a legfrissebb szám kézhez vételére.⁵³

Mindezek ellenére az újság hasábjain egy másfajta jelenséget tapasztalhatunk, mint amire az imént közölt adatokból következtethetnénk. Vajon mi okozhat-

46 Armstrong, 1872. 88.

47 Steele, 1985.

48 Etényi, 2006. 68. A téli időjárás komoly gondokat okozhatott, időnként a bostoni kikötő is könnyen eljégesedhetett, mint arról Sewall is többször megemlékezik. Sewall, 1878. 121. 1667 telén John Hull azt írta a naplójába, hogy már majdnem kifogytak a reményből, hogy abban az évben még látnak bármilyen hajót is érkezni Londonból. Hull, 1857. 158. A tél azonban nemcsak a tengeri közlekedés útjába gördíthetett nehézségeket, hanem a szárazföldiére is. Fitz-John Winthrop 1685 telén New Londonban arról panaszkodott, hogy a zord időjárás miatt nagy nehézségekbe ütközik a bostoni barátaival történő kapcsolattartás. *Winthrop papers*, vol. III. 1882. 299–300. Máskor viszont – mint 1704 őszén – a tengeri embargót tették felelőssé azért, mert már hónapok óta nincs tudomásuk az európai eseményekről. Armstrong, 1870. 347.

49 Cressy, 1987. 262. Egy, az 1790-es évre vonatkozó vizsgálat szerint is átlagosan 90 napnak kellett eltelnie egy bécsi esemény megtörténte és annak philadelphiai megjelenése között, míg ugyanez az időtartam London esetében 67,5 nap volt. Pred, 1971. 504. Mindezek mellett olykor találkozhatunk olyan hírel is, amely még a hajózási idők figyelembevétele mellett is rendkívül frissnek számított. Az 1705. július 23-i számban például már közzétettek egy június 12-i keltezésű lisszaboni tudósítást is. *The Boston News-Letter*, 1705. július 23. Nr. 66.

50 Steele, 1985. 349.

51 Többek között a Sewall naplójában olvasható hajózási hírek is ezt támasztják alá, mivel a legtöbb esetben nála is 6-8 hetes időintervallumokkal találkozhatunk. Sewall, 1878. 93., 130., 356., 479.; Sewall, 1879. 3., 98.

52 Sewall, 1878. 70., 105., 154., 156–157., 166., 186., 193.

53 Sewall, 1878. 166., 200.

ta azt, hogy a lap 1706. február 4-i száma egy előző évi, július 20-án Bécsben keltezett, csaknem hét hónapos hírt osztott meg olvasóival?⁵⁴ Esetleg egyes értesülések már korábban megérkezettek, csak nem közölték volna őket azonnal? A jelenség hátterében több ok is állt, Campbellnek ugyanis az átlagosan szükséges hajózási időn kívül más összetevőkkel is számolnia kellett. Nem pusztán a tél keménysége és a főbb útvonalak hajózhatósága nem volt előre megjósolható, de a lapja által is gyakran említett kalóztevékenység, tengeri embargók és a franciákkal időközben beállt hadiállapot változékony hatásait sem lehetett kihagyni a tervezésből.⁵⁵

Az információforrások folytonossága tehát távolról sem volt biztosított, és feltehető a kérdés, vajon mit tehet ilyen esetekben egy felelős kiadó, akinek elsődleges érdeke az, hogy baj esetén olvasói ne maradjanak tudósítások nélkül. Az egyetlen észszerű döntés, amit Campbell hozhatott, hogy már előre készül, tartalékol arra az esetre, ha sokáig nem kapna kézhez friss anyagokat,⁵⁶ és valamelyest késve jelenteti csak meg híreit, elveszítve ezzel azt a lehetőséget, hogy sok történésről az elsők között számoljon be. Nem tett tehát közzé minden, hozzá beérkező híradást azonnal, hanem – mint azt egy helyen megemlíti – ő az „események fonálát” (*thread of occurrences*) kívánta olvasói számára megjeleníteni.⁵⁷ Ezt a gyakorlatát csak kivételes alkalmakkor szakította meg, akkor, ha valami olyanról szerzett tudomást, amellyel kapcsolatban szükségesnek érezte, hogy első kézből tájékoztassa közönségét, mivel az adott információ, ha másképp nem, verbális úton bizonyosan gyorsan elterjedt volna.

Mindebből az következik, hogy a *The Boston News-Letter* hírközlési gyakorlatát tekintve sok alkalommal nem felelt meg azon követelményeknek, amelyek egy újsággal szemben támaszthatóak. Hogy az elmondottakat példákkal is alátámaszszuk, két, magyar vonatkozású történet, I. Lipót és I. József halálhírének megjelenési körülményeit mutatjuk be. I. Lipót 1705. május 5-én hunyt el, amit Campbell kiadványa három hónappal később, július 30-i számában adott közre, miközben a lap bécsi forrása még csak február 11-i keltezással ellátott híreket osztott meg közönségével.⁵⁸ Hasonló jelenség ismétlődött meg I. József esetében is, aki 1711. április 17-én távozott az élők sorából. Ennek hírével két hónap múltán a lap június 25-i példányában találkozhatunk,⁵⁹ miközben az újság kettővel későbbi száma még csak egy előző év november 12-én keltezett bécsi híradást tett közzé.⁶⁰

54 A hét hónapos késés nem volt ritka jelenség, amitől alkalmanként még nagyobb időintervallumok is előfordultak. 1708-ban például a június 28-i szám egy előző évi, október 5-i keltezésű hírt tett közzé.

55 Nem minden hír származott ugyanis a Bostonba befutó hajóktól, sok New Yorkon vagy Philadelphian keresztül érkezett Campbell postahivatalába.

56 Campbell 1721 során már azt helyezte kilátásba, hogy ha a téli időszak alatt nem tud legalább kéthetente kiadni egy számot, akkor vállalkozását tavaszig szünetelteti. *The Boston News-Letter*, 1721. január 11. Nr. 821.; Cook, 1912. 9.

57 *The Boston News-Letter*, 1711. április 30. Nr. 367.; Clark, 1994. 97.

58 Forrásként egy június 27-én Új-Fundlandról keltezett híradást jelöltek meg, amely egy 33 napnyi út után Lisszabonból befutó hajóra hivatkozott. A hír tehát már május végén ismert lehetett a portugál városban. *The Boston News-Letter*, 1705. július 23. Nr. 66.

59 *The Boston News-Letter*, 1711. június 25. Nr. 375.

60 *The Boston News-Letter*, 1711. július 9. Nr. 377.

„Feltételezem, hallani fog róla...”

Campbell szolgáltatása viszonylagos információbőséget és folytonosságot jelentett a tájékoztatás terén a hetilapját megelőző időszakhoz képest. Mint G. Etényi Nóra is megjegyezte, mindez érdemi előzmények nélkül nem kerülhetett volna egy, az európai és legfőképp magyar események terén kevésbé tájékozott olvasóközönség elé. Vajon a korabeli levelezésekben, naplókban, új-angliai nyomtatványokban nyomára lelhetünk-e a török elleni háborúkról szóló értesüléseknek?

Időrendben haladva a kézírásos hírelemek tartalmának bemutatásával kezdenénk ismertetésünket. Mint említettük, az egyik legszerteágazóbb, óceánon átnyúló kapcsolatrendszer a Mather család és a puritán klérus tagjai működtették a század végén. Joggal feltételezhető, hogy európai levelezőpartnereik nem feledkeztek el az egész kontinenst lázban tartó események megosztásáról. Bár török és magyar vonatkozású hírek már korábban is felbukkantak a Mather és más famíliák üzenetváltásaiban is,⁶¹ számottevő változást Thököly Imre fellépése és Bécs ostroma hozott e téren.⁶² Nemcsak a császárváros elleni hadművelet, hanem az azt megelőző diplomáciai kötéltűzés sem maradt ismeretlen az óceán túlpartján. Bár 1682 nyarán Londonból John Richards még arról tudósította Increase Mathert, hogy I. Lipót a franciák ellen gyűjti seregeit, miközben a Portával a béke meghosszabbításán fáradozik,⁶³ hamarosan gyökeres fordulatot vett a történelem kereke. Valamivel később a felső-magyarországi hadjárat, illetve Thököly kinevezése kapcsán Nathaniel Mather már a következő sorokat vetette papírra: *„Feltételezem, hallani fog róla, hogy Thököly egyezséget kötött a törökkel, a védelmébe szegődött és Magyarország királya lett, valamint azokról az előnyös, rendkívül kedvező feltételekről, amelyek eredményeképp a császár által oly sokáig gyötört királyságban újra viszonylagos nyugalom várható. Apafi Mihály erdélyi fejedelem közzétett egy figyelemre méltó deklarációt a magyarok igazolására.⁶⁴ Ő komoly, istenfélő ember hírében áll, kiáltványa pedig napjainkban egyedülálló a fejedelmek között.”⁶⁵*

A két nagyhatalom közti konfliktus és a magyar hadszíntér történései nem csupán a kontinensek között áramló üzenetekben érhetőek tetten, hanem a gyarmatok területén belüli, helyi levélváltásokban is. 1683 februárjában Wait Winthrop testvéréhez, Fitz-Johnhoz küldött tudósításában nem felejt el megemlíteni a magyarországi „elégedetlenek” tízezer főt kitevő seregét, amely a török segítségével az ország nagy részét elfoglalta. Véleménye szerint a fennálló kritikus helyzetben mindez kiközösítheti a császárt megszokott helyzetéből. Mivel a Porta és a magyar felkelők megindulásán kívül a francia király támadása is küszöbön áll, a következő

61 Kaptak még tudósításokat többek között az 1661-es erdélyi török invázióról és Érsekújvár elvesztéséről is. *Mather Papers*, 1868. 174., 211. A Winthrop család levelezésében pedig I. Rákóczi György 1644-es hadjáratáról és a szentgotthárdi csatáról szóló híradás is olvasható. *Winthrop Papers*, vol. I. 1865. 310.; *Winthrop Papers*, vol. II. 1881. 155.

62 A Habsburg-kormányzatnak a magyarországi protestánsok elleni intézkedéseit a Dublinban tartózkodó Nathaniel Mather is említette 1677-ben Increase Mathernek írott levelében. *Mather Papers*, 1868. 14.

63 *Mather Papers*, 1868. 495.

64 Apafi, 1681.

65 *Mather Papers*, 1868. 42–43.

nyár minden bizonnyal jelentős változásokat hoz majd az európai viszonyok terén – vélte. A címzett, Fitz-John a leírtakról nyomtatványok által is szívesen tájékozódott volna bővebben, ám testvéreinek ezen óhaját már nem állt módjában teljesíteni: „Nem tudom megszerezni, hogy elküldjem Önnek” – írta.⁶⁶

Wait megérzését igazolta a történelem: az 1683-as esztendő, valamint Bécs ostroma valóban jelentősen felkavarta az európai politika látszólagos állóvizét. Az eseményekről a kontinens olvasóin kívül többek között Increase Mather is izgatottan várta a legfrissebb tudósításokat Bostonban. A számára küldött leírások nem voltak mentesek a téves híradásoktól sem. A város elestéről, földig rombolásáról és lakosságának lemészárlásáról szóló beszámolóját helyesbítő Nathaniel Mather leveleihez hasonlóan⁶⁷ az Amszterdamban élő Abraham Kick sem volt mindig sokkal pontosabban értesült. Őáltala jutott el az Újvilágba az a hír, hogy a császár poggyásza hátrahagyásával Linz városába menekült az ostrom elől, amivel párhuzamosan Thököly, a „Protestant Earle” 60 ezer fős, törökkel kiegészített seregével Lengyelország felé tart. Kick lényegesnek tartotta megemlíteni, hogy a bécsi lakosok nagy haragra gerjedtek a jezsuiták ellen, akik véleményük szerint az uralkodóra gyakorolt befolyásuk által felelőssé tehetőek a magyarországi protestánsok üldözéséért.⁶⁸ Mather nem mellesleg Kara Musztafa kudarcát és visszavonulását követően a támadók által okozott pusztítás mértékéről is hosszas – bár kétes értékű – leírást kapott kézhez.⁶⁹

A város falainál lezajlott történések leírása nemcsak a teológus tagjairól ismert família levelezésében, hanem a tartományi előjáróknak küldött híradások között is feltűnt. John Cotton 1683-ban, Plymouth kormányzójához, Thomas Hinckelyhez címzett üzenetében elsősorban nem hírekkel, hanem az elmúlt esztendő történéseinek összefoglalásával találkozhatunk. Cotton beszámolóját az angliai disszidentek elleni kormányzati lépések bemutatásával indítja, akikkel kapcsolatos rokonszenvét nem rejtja véka alá, majd – erős kohéziót sejtetve – a magyarországi helyzet jellemzésére tér át. Elismerően nyilatkozik Thökölyről, méltatja előző évi hadi sikereit, az általa vezetett mozgalmat pedig az „utóbbi idők legjelentősebb forradalmaként” említi. Beszámol többek között a Portának fizetendő 40 ezer talléros adóról és a törökkel kötött „megállapodás” főbb, általa „tisztesseges cikkelyeként” (*honorable articles*) jellemzett pontjairól is. A vallási helyzetre kitérve, állítása szerint a jezsuitákat nem csupán a Magyar Királyság területéről, hanem a török hódoltságból is kiűzték. Az elnyomott protestáns felekezetek visszakapták iskoláikat, és immár újra szabadon gyakorolhatják hitüket.⁷⁰

A következő, jelentős hírértékkel rendelkező eseménynek Buda 1684-es ostroma bizonyult. A város – melynek 1541-es elvesztésének történetét 1676-ban az

66 *Winthrop Papers*, vol. III., 1882. 434–435.

67 *Mather Papers*, 1868. 48., 51.

68 *Mather Papers*, 1868. 598–599.

69 *Mather Papers*, 1868. 637.

70 *Hinckley Papers*, 1861. 103–104. Egy vitatott szerzőségű, Increase vagy Cotton Mathernek tulajdonított, ám valószínűleg Edward Randolph által hamisított, 1683-as keltezésű, magyar vonatkozású levélre nézve lásd: Doble, 1886. 148.

ipswichi William Hubbard beleszötte prédikációjába is⁷¹ – esetleges bevétele többek szerint is jelentős előrelépés lehetett volna. Samuel Cradock nonkonformista lelkész Increase Matherhez írott levelében úgy vélte, amennyiben sikerül a töröktől a települést visszafoglalni, Magyarország nagy részét is hamarosan felszabadíthatják a keresztény seregek.⁷² A hadműveletek a tengerentúlon Fitz-John Winthrop érdeklődését is felkeltették. Számára testvére, Wait 1685 januárjában egy Angliából érkező hajó személyzete által szolgáltatott információkra hivatkozva a következőket vetette papírra: „Buda városát Magyarországon, amelyről a *Gazette*-ek tavaly nyáron azt írták, hogy 24 óráig sem tarthat ki, a törökök felmentették, és a császár seregének legnagyobb részét megsemmisítették.”⁷³ A legfrissebb fejlemények iránt többen érdeklődhettek még az Újvilágban, ezt bizonyítja az is, hogy Fitz-John szinte szó szerinti ismétlés formájában továbbküldte előbbi értesülését James Fitch prédikátor számára.⁷⁴

Wait Winthrop írásában újra a *Gazette*-ek említésére figyelhetünk fel. Ez azért is lényeges, mert bár 1685-öt követően a különböző levelezésekben jelentős csökkenést mutat a magyar vonatkozású hírek mennyisége,⁷⁵ annál több fogódzót nyújt számunkra a korábban már említett Samuel Sewall naplója, aki – sok kortársához hasonlóan – elsősorban a londoni újság segítségével informálódott a főbb eseményekről.⁷⁶ A napló számunkra fontos része hozzátétőlegesen ott kezdődik, ahol az általunk bemutatott hírlevelek ismertetését félbeszakítottuk: az 1685-ös esztendőben. Ekkor a szerző első alkalommal jegyezte fel a török elleni harcokról tudomására jutottakat. A bostoni bíró a *Gazette* jóvoltából értesült Esztergom ostromáról, Érsekújvár bevételéről, valamint a törököknek a császári csapatoktól elszenvedett vereségéről [táti csata – V. D.].⁷⁷ A következő esemény, amelyet eléggé fontosnak tartott arra, hogy megörökítsen, Buda visszafoglalása volt. A diadal híret a spanyolországi Bilbao városából érkező hajó hozta meg számára,⁷⁸ nem sokkal később viszont hosszas leírás formájában már olvashatott is róla a *Gazette* szeptember 6-i számában.⁷⁹

71 Hubbard, 1676. 57–58.

72 *Mather Papers*, 1868. 642–643.

73 *Winthrop Papers*, vol. III. 1882. 451.

74 *Winthrop Papers*, vol. III. 1882. 300.

75 Egy, a Winthrop család levelezésében található, 1689-ben íródott üzenet szerint Bécs és Isztambul között hamarosan megtörténhet a békekötés, amelyet követően Ausztria és Spanyolország közös erővel Franciaországra támad majd. *Winthrop Papers*, vol. II. 1881. 437.

76 Sewall és ismerősi köre rendelkezhetett egy másik forrással is, amely segíthetett nekik a magyarországi viszonyok megismerésében. A korábban somorjai lelkészként szolgáló Zádori István 1680 táján érkezett Angliába, ahonnan nem sokkal később továbbindulva, 1682-ben Bostonban, három évvel később pedig Jamaicában bukkan fel újra. Sewall 1682-ben személyesen is találkozott Zádorival. Sewall, 1878. 97.; Sewall, 1879. 18.; Gömöri-Szathmáry, 1980.; Gömöri, 1985. 46.

77 Sewall, 1878. 105.; *London Gazette*, 1685. augusztus 24. Nr. 2062.

78 Sewall, 1878. 156.

79 Buda visszafoglalása szeptember 2-án fejeződött be, amiről a lap azért írhatott a szeptember 6-i számában, mert ekkor Angliában és a kolóniákon is még egyaránt a julián naptárt használták, amely csaknem két hét késésben volt a gregorián időszámításhoz képest. Feltételezhető egyébként, hogy Joseph Dudley – aki 1686-ban az Új-Angliai Tanács elnöki posztját (*President of the Council of New England*) töltötte be – is kaphatott értesítéseket a magyar hadszíntérről. Az 1690-es években kiadott levelezésük alapján ugyanis a Buda ostromában is önkéntesként részt vevő John Cutts szoros kapcsolatot tartott fenn vele. Cutts, 1886.

Az újság ez alkalommal gyorsaságban nem, csak leírásainak bőségével tudott versenyre kelni a verbális formában terjedő hírekkel. A következő esztendőben ellenben már újra a *Gazette* volt az, ami által Sewall elsőként kapott hírt a nagyhar-sányi csatáról,⁸⁰ ám a lap látszólagos előnye nem tartott sokáig. 1688-ban a Székes-fehérvár elfoglalásáról és Nándorfehérvár ostromáról szóló beszámoló egy hírlevél útján jutott el hozzá.⁸¹ A bemutatott történéseket követően a török elleni háborúkkal kapcsolatos bejegyzések az 1690-es években szinte teljesen eltűnnek a naplóból, olyannyira, hogy még az azokat lezáró karlócai béke is csak később, 1704-ben került említésre.⁸²

Bár a korszakkal kapcsolatos kiadott forrásokat vizsgálva úgy tűnhet, hogy az idő múltával, Magyarország jelentős részének visszahódítását követően csökkent valamelyest a kíváncsiság mértéke, ez a jelenség valószínűleg nem volt általános az angol ajkú olvasóközönség körében. A nagy hírközpontoktól – a gyarmatokhoz némileg hasonlóan – szintén távol eső Skóciában, Edinburgh városában Seafield earlje, James Ogilive még 1694-ben is türelmetlenül várta a török ellen folytatott hadakozással kapcsolatos jelentéseket.⁸³ A fejlemények iránti érdeklődés folytonosságát többek között azok az angliai híradások is alátámasztják, amelyek a tengerentúlon láttak ismételten napvilágot e témában.

„A török mint egy hatalmas, ronda állat a vég küszöbén erősen harap és rúgkapál”⁸⁴

1698. május 13-i keltezéssel jelent meg Bostonban az angliai *Monthly Mercury* című periodika reprint tudósítása „*Turkish Fast*” címmel, amely a zentai csata utóéletével, a vesztes törökök bűnbánó, a keresztények és zsidók elleni kegyetlenkedésekkel kísért gyászmenetéről tudósított.⁸⁵ A Szita László által közreadott fiktív, az Oszmán Birodalom elleni hadviselés kulcsfontosságú mozzanataival kapcsolatosan több alkalommal is megjelenő nyomtatvány széles nemzetközi karriert futott be. A szultán által elrendelt vezeklés története első alkalommal 1686-ban, Buda visszafoglalását követően tűnt fel olasz nyelven. Ezt 1697–1698 során a zentai diadal hatására négy német nyelvű kiadás követte, de még az 1716–1718 között zajló török háború is további öt német és egy olasz nyelvű változat létrejöttét segítette elő.⁸⁶

80 Sewall, 1878. 193. *London Gazette*, 1687. augusztus 22. A csatáról szóló beszámolóval találkozhatunk a Winthrop család levelezésében is. *Winthrop Papers*, vol. IV. 1889. 482.

81 Sewall, 1878. 227.

82 Sewall, 1879. 99. Sewall a török elleni harcokról 1695-ben tesz még említést a velenceiek földközi-tengeri győzelme kapcsán. Sewall, 1878. 413.

83 Grant, 1912. 151.

84 Sewall, 1698.

85 *Turkish Fast*, 1698.

86 A kiadványokról két alkalommal kéziratos orosz nyelvű fordítás is készült. Šamin–Watson, 2014. Képi ábrázolására nézve lásd: Etényi, 2003. 40.

A röplapot minden bizonnyal nem adhatták volna ki Bostonban anélkül, hogy a tengerentúl olvasóközönsége ne értesült volna már korábban az azt kiváltó eseményről. Erre – hozzáférhetőségük esetén – a kortárs angol lapok,⁸⁷ valamint egy helyi kiadvány útján is lehetőségük volt. Az angliai Ihabod Dawks kéziratos formában, 1696-tól terjesztett hírleveleinek egyik példánya ugyanis nem csupán eljutott a kolóniákra, hanem nyomtatásba is került ott még az 1697-es esztendő végén. Az egyoldalas munka a törökkel lezajlott összecsapáson kívül II. Ágost lengyel királlyá koronázásáról és a hegyaljai felkelésről egyaránt tartalmaz információt.⁸⁸ A bemutatott két kiadvánnyal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy külföldi sajtótermékek másolatban történő terjesztése nem számított szokatlan gyakorlatnak Új-Angliában. Akár a *London Gazette*, akár más, nagyobb érdeklődésre számot tartó nyomtatvány esetében is találkozhatunk ezzel az eljárással.⁸⁹

A bostoni kiadók döntése minden bizonnyal a zentai csatával kapcsolatosan sem nélkülözött minden alapot. A *Turkish Fast* címre hallgató röplap Sewall figyelmét is felkeltette, aki még édesapja számára is továbbküldte azt, többek között a következő megjegyzés kíséretében: „A török mint egy hatalmas, ronda állat a vég küszöbén erősen harap és rúgkapál. A keresztények és a zsidók is eleget szenvedtek már, remélem, hamarosan újra együtt uralkodnak majd.”⁹⁰ Vajon mi állhat e kijelentés háttérében? Az iszlám vallást követő népcsoportokat egymástól gyakran megkülönböztetni képtelen, kevés kivételtől eltekintve az Oszmán Birodalmat is csupán nyomtatványok, elsősorban a korban oly divatos „fogságirodalom”⁹¹ lapjairól ismerő Új-Angliában hogyan tekinthettek a távoli történetre? Talán már a közeljövő lehetőségeit latolgatva, a Rákóczi-szabadságharc kapcsán oly sok helyen emlegetett, „európai erőegyensúly” elvét szem előtt tartva mutattak volna ily magas fokú kíváncsiságot a kontinens eseményei iránt? Netán a fegyveres összecsapás hadászati jelentőségétől el nem vonatkoztatva, pusztán Savoyai Jenő diadalának óceánt átszelő, megállíthatatlan híre érdemelte volna ki a figyelmet a keresztény világ legnyugatibb végein is? Minden bizonnyal egyik összetevőt sem szabad kizárni a motiváció lehetséges okai közül, ám egy idáig nem részletezett tényező, a puritán *eszkatológia* még az említetteknel is nagyobb hatást gyakorolhatott a hír interpretációjára.

Az úgynevezett millenarizmus (*kiliazmus*), vagyis Krisztus második eljövetele, majd ezeréves királysága iránti várakozás a puritán teológia hangsúlyos elemét

87 Például: *The Post Boy*, 1697. Nr. 374–378.; *The Post-Man*, 1697. Nr. 375.; *London Gazette*, 1697. szeptember 23–27. Nr. 3326., szeptember 27–30. Nr. 3327.

88 *Three Holland Mails*, 1697; Ford–Emery, 1954. 59.

89 Reprint változatban jelent meg például 1685-ben a II. Károly angol király haláláról beszámoló *London Gazette* egy példánya, 1692-ben a franciák elleni tengeri győzelemről tudósító röplap, valamint 1694-ben a nápolyi földrengésről tudósító kiadvány is. Clark, 1994. 70.

90 Watters, 1985. 600.

91 Csak kevesen mondhatták el magukról Észak-Amerikában azt, hogy személyesen is érintkezésbe kerültek törökökkel vagy az iszlám vallás követőivel. Akiknek részük volt ebben, azok általában észak-afrikai kalózok fogságába esve ismerhették meg közelebbről a muszlim világot, mint történt az Seth Southell, Carolina későbbi kormányzója esetében is. A fogságbeszámolók kedvelt olvasmányának számítottak a 17. század során Angliában és a gyarmatokon egyaránt, a rabok sorsa számtalan prédikációnak is témáját képezte, többek között Cotton és Increase Mather esetében is. Kidd, 2003b.; Marr, 2006. 103.

képezte, kiváltképp a 17. század végén, amikor több neves új-angliai hittudóst is rendszeresen foglalkoztattak e kérdések. A változatos formákban megjelenő nézetek középpontjában Új-Jeruzsálem megalapítása, az ősi egyház helyreállítása, valamint egyes szerzőknél a zsidók megkeresztelkedése állt. A millennium eljövételét, valamint az apostoli egyház restaurációját Jeruzsálemben többen – köztük Increase Mather is – csak a katolikusok európai hatalmának megdöntését, illetve a Közel-Keleten az Oszmán Birodalom végső vereségét követően vélték lehetségesnek.⁹² A török kiűzése a kérdéses területről tehát kiindulópontját képezte a próféciák beteljesülésének. Több teológus az „utolsó idők” várható időpontját és az azzal oksági kapcsolatba hozott Antikrisztus, a Porta uralmának összeomlását a bibliai Jelenések könyvének alapuló számítások alapján a század végére várta.⁹³

A felfokozott várakozásban nem maradt közömbös Sewall és Increase Mather sem. Utóbbi 1690-es években íródott, de csak 1709-ben, Londonban megjelent munkájában is szerepeltek azon tanok, amelyek kis eltéréssel egyaránt az 1690-es évek második felére tették a millennium várható eljövételét. Mather, aki egyébként a törököt több munkájában is a keleti Antikrisztushoz hasonlította,⁹⁴ a következőket vetette papírra: „Nemcsak a dolgok jelenlegi állása, hanem a Jelenések könyvében leírtak is arra engednek következtetni, hogy az Oszmán Birodalom a végső összeomlás előtt áll.”⁹⁵ Hasonló álláspontot képviselt a salemi boszorkányperekben is szerepet játszó Nicholas Noyes is, aki 1698 májusában, a *Turkish Fast* című röplap kiadásának havában tartott prédikációjában arra hívta fel hallgatóságát figyelmét, hogy kövessék figyelemmel az európai eseményeket, amelyek arra utalnak, hogy a török uralma nem tarthat örökké, és a „végső idők” eljövételétől már nem sok választja el őket.⁹⁶

Samuel Sewall éppen a zentai csata évében megjelenő, *Phaenomena Quaedam Apocalyptica* című munkájával teológiai téren is – kortársai által vitatott – ismertségre tett szert. A szerző szakított azzal az általánosan elterjedt szemlélettel, amely Új-Jeruzsálem létrejöttét a Közel-Keleten képzelte el. Az ő elgondolása sze-

92 Cogley, 2003.

93 A logaritmus megalkotásáról is ismert John Napier (1550–1617) skót teológus, matematikus 1593-ban megjelent művében a világ végének eljövételét számításai alapján az 1697–1699 közötti időszakra tette. Gibson, 1999. 35. Thomas Goodwin (1600–1680) esetében az 1695-ös és az 1700-as esztendővel mint a millennium kezdetével egyaránt találkozhatunk. Gribben, 1999. 50–53. Hozzá hasonlóan John Archer (megh. 1642), az ötödik monarchia néven ismert vallási csoport híve is az 1700-as esztendőt jelölte meg. Gribben, 1999. 55. A gyulafehérvári főiskolán is tanító német teológus, Johann Heinrich Alsted (1588–1638) legkésőbbi időpontként 1694-et jelölte meg a millennium kezdeteként. Gribben, 1999. 56. Többen az Oszmán Birodalom végső összeomlását is erre az időszakra tették. Thomas Brightman szerint erre 1690-ben kerül majd sor, míg Henry Finch hozzá képest öt évvel későbbre, 1695-re jósolta mindezt. Gibson, 1999. 35., 133.

94 Cogley, 2003. 318.

95 Mather, I., 1709. 12. Mather már 1693-ban megjelent munkájában is az Oszmán Birodalmat ért közel-múltbeli csapásokat úgy értelmezte, hogy az már az összeomlás küszöbén áll. Marr, 2006. 103.; Mather, I., 1696. 29–30.

96 Noyes, 1698. 68.; Kidd, 2003a. 269.

rint mindennek már az Újvilágban, pontosabban Spanyol-Amerikában (Mexikó) szükséges megtörténnie.⁹⁷

A három bemutatott teológus tehát egyaránt küszöbönállónak gondolta a törökök végső vereségét, kivételt valamelyest sajátos nézeteivel csak Sewall jelentett közülük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy számára teljesen más üzenetet hordozott volna a *Turkish Fast* című kiadvány. Ő ugyanis apjához írott levelében az Oszmán Birodalom hanyatlásán túl a keresztények és zsidók elleni kegyetlenkedéseket emelte ki, amit a próféciák beteljesülésének előjeleként értelmezett. Kortársaihoz képest álláspontja annyiban tért el, hogy ő sem a törökök felett aratandó totális győzelmet, sem az általuk uralt terület felszabadítását nem tekintette a millennium előfeltételének.⁹⁸

A puritán eszkatológián túl még egy további szempont, a magyarországi protestánsokkal szembeni kormányzati intézkedések, valamint a Thököly-felkeléssel kapcsolatosan kifejezett megnyilvánulások háttere érdemel rövidebb ismertetést. A hitük miatt üldözésben részesülő magyarok sorsa mind Angliában,⁹⁹ mind a Habsburg-kormányzat valláspolitikáját a távolból figyelemmel kísérő Amerikában is rokonszenvet keltett. Cotton Mather, aki 1690-ben megjelent munkájában a közel másfél évtizeddel korábban, a prédikátorok ellen elkövetett kegyetlenkedések naturalisztikus leírásával döbbsentette meg közönségét,¹⁰⁰ még 1702-ben napvilágot látó írásában is úgy tekintett a magyarországi lakosság szerinte közel felét alkotó protestánsokra, mint akiknek a „megsemmisítése már majdnem a végéhez ért”.¹⁰¹

Annak, hogy Cotton, illetve – az első, magyar nyelven megjelenő amerikai szerzőként is számon tartott¹⁰² – Increase Mather műveiben,¹⁰³ illetve családjuk könyvtárának állományában is találkozhatunk magyar vonatkozású említésekkel,¹⁰⁴ az okait elsősorban vallásügyi téren kell keresnünk. A puritanizmus nemzetközi jellege ugyanis sokszor más távoli, üldözött felekezetek iránt mutatott magatartásukban is kifejezésre jutott. Leglátványosabb a franciaországi hugenották sorsa iránt tanúsított együttérzésben, valamint erős katolikus- és Franciaország-ellenességben

97 Sewall álláspontja néhány évvel később már a törökkel kapcsolatosan is jelentősen eltért kortársaitól. Már nem tekintett Antikrisztusként a keleti nagyhatalomra, megítélése szerint ugyanis egyetlen „apokaliptikus Babilon” létezik csak, az pedig nem Konstantinápoly, hanem Róma. Isani, 1972. 70–72.

98 Watters, 1985. 600.

99 Erre lásd: Köpeczi, 1976. 130–142.

100 Mather, C., 1690. 46.

101 Mather, C., 1702. 7–8.

102 Increase Mather 1688-ban Londonban, latin nyelven megjelent, az indiánok közötti evangelizációról szóló munkáját 1694-ben adta ki Misztótfalusi Kis Miklós magyar nyelven. Ország, 1958, 1962.

103 Árpád-házi Szent Erzsébetre nézve lásd: Mather, I., 1696. 17. II. Ulászló 1444-es katasztrofális hadjáratának leírása, a király szerződésességének kihangsúlyozásával: Mather, I., 1699. 247.

104 A Mather család könyvtárában több katolikus-, illetve jezsuitaellenes munka mellett találkozhatunk az angliai Slingsby Bethel *The Interest of Princes and States* című írásának 1681-es kiadásával is, amelyben a szerző a korabeli Magyarországon elkövetett császári visszaéléseket is élesen bírálja. Tuttle, 1911. 317. Számomra csak a munka 1680-as kiadásának átvizsgálására nyílt lehetőség, amelyben magyar vonatkozású részek a következő helyeken találhatóak: Bethel, 1680. 36–37., 50., 168. Megemlítendő még, hogy Szegedi Kis István református teológus *Tabulae Analyticae* című munkája pedig egy 17. század végi kelet-virginiai könyvjegyzékben bukkan fel. Butler, 1992. 461.

öltött formát. Ennek volt köszönhető, hogy a nantes-i edictum 1685-ben történt visszavonását követően nagyszámú menekült érkezhetett Franciaországból, akik a kolóniákon leltek új hazára.¹⁰⁵ A puritánok az 1702-ben kitört kamizárdfelkelés résztvevőire is úgy tekintettek, mint a protestáns ügyért üldözött mártírokra,¹⁰⁶ a rájuk irányuló figyelem bizonyítékaira pedig egyaránt rálelhetünk Cotton Mather és Samuel Sewall írásaiban is.¹⁰⁷ Míg az elnyomott, szankcionált hittársaik ügye együttérzést váltott ki, addig a Franciaországgal szembeni ellenszenv folyamatosan erősödött. Mindezt csak fokozta az a tény, hogy a gyarmatokra is áterjedt a két ország között 1689-ben kitört „kilencéves háború” („Vilmos király háborúja”), amivel párhuzamosan a francia jezsuiták is megerősítették missziós tevékenységüket Új-Angliától északra.¹⁰⁸ Az említett okok miatt a puritánok számára nem volt nehéz úgy tekinteni a világra, mint a protestáns és katolikus hatalmak vetélkedésének színhelyére.¹⁰⁹

A „páplistákkal” és Franciaországgal szembeni ellenérzések nyomaira a későbbiekben mind a *The Boston News-Letter*, mind több, korabeli kiadvány oldalain rálelhetünk. A hetilap nagy hangsúlyt fektetett a vallási témájú hírekre, valamint a protestáns és a katolikus államok közti viszony bemutatására, kiváltképp XIV. Lajos állama, valamint Spanyolország és a pápai hatalom tekintetében.¹¹⁰ A tudósításokban egyébként gyakran annak a nem titkolt szándéknak a megnyilvánulásaira lelhetünk, aminek célja a jezsuiták és a katolikusok lehető legrosszabb színben való feltüntetése volt.¹¹¹

A tengerentúlon tapasztalható figyelem forrásaiként megnevezhető három fő tényező – a protestánsok sorsa és a kontinens hatalmi helyzete iránti érdeklődés, valamint a millenniumi várakozás – jelenlegi ismereteink szerint meglehetősen gyors változáson esett át. Adósak vagyunk tehát még azzal, hogy a vizsgált időszak és a magyar nyelvű szakirodalom által már részletesebben taglalt, 1704–1711 közötti periódus között átmenetet képezzünk. A Thököly-felkelés katonai visszaszorulása, majd felszámolása, az Oszmán Birodalom apokaliptikus várakozásokkal szembeni fennmaradása ellenére a századfordulótól a Rákóczi-szabadságharc ugyanis újra fontos helyet foglal el az új-angliai híráramlásban, mint azt a *The Boston News-Letter* tudósításai is bizonyítják.

G. Etényi Nóra véleménye szerint ennek hátterében Anglia „európai erőegyensúly”¹¹² fenntartására irányuló törekvésének figyelemmel kísérése állt. Állítása

105 Ezzel kapcsolatban lásd: Sioli, 1998; Frey–Frey, 1987. 37–60.; Carlo, 2005; Kidd, 2003a. 266.

106 Kidd, 2003a. 275–276.

107 Sewall, 1878. 130., 471–472., 491.; Sewall, 1879. 38., 153.; Mather, C., 1911. 41., 134., 198., 200., 203., 213., 234., 238–239., 242., 260., 262., 301., 321., 347., 398., 496. Mather élete során számtalanszor kiállt publikációiban a francia üldözöttek mellett, tevékenységére nézve e téren lásd: Rice, 1943.

108 A 17. század során az új-angliai puritánok és az új-franciaországi jezsuiták folyamatosan versengtek az indiánok megtérítéséért és szövetségessé tételéért. Lásd: Salisbury, 1992.

109 Kidd, 2004; Kidd, 2003a. 266.

110 Kidd, 2003a. 272–274.

111 *The Boston News-Letter*, 1706. július 8. Nr. 117. Hasonlóra volt példa 1725-ben is. Ekkor a lap tudósítása szerint a varsói katolikusok azt állították, hogy egy Jézus-szobor vérzik, ám annak vizsgálatokor kiderült, hogy az valójában csak cseresznyelé volt. *The Boston News-Letter*, 1725. december 30. Nr. 1145. Idézi: Kidd, 2003a. 273.

112 Etényi, 2006. 68.; Etényi, 2004. 504.; Etényi, 2007. 1331.

azonban kiegészítésre szorul a megjegyzéssel, hogy a kontinens status quójának felborulása az amerikai kolóniákra közvetlenül is jelentős hatással volt. Míg az anyaország lakosságának nem kellett attól tartania, hogy a harcok áterjednek a csatorna túloldalára, addig az Újvilágban élők sokkal közvetlenebb fenyegetésnek voltak kitéve. A spanyol örökösödésért folytatott versengés részeként ugyanis „Anna királynő háborúja” néven fegyveres konfliktus bontakozott ki Új-Franciaország és Új-Anglia között. Ennek lehetőségével a gyarmatokon már jóval a harcok kitörését megelőzően számoltak, és nem minden alap nélkül tartottak attól, hogy hamarosan a saját bőrükön érezhetik egy tőlük több ezer kilométerre folytatott háborúskodás következményeit.

Amikor 1698-ban Samuel Sewall tévesen – két évvel annak valódi bekövetkezése előtt – értesült II. Károly halálhíréről, apjához intézett levelében a következőket írta: *„Ha ez igaznak bizonyul, akkor sok változást hozhat Európában és az Újvilágban egyaránt.”*¹¹³ Nála valamivel borúlátóbb volt Cotton Mather, aki nem sokkal azt megelőzően, hogy a harcok kitörésének hírére megkapta volna, egyik prédikációjában a következő szavakat intézte hallgatóságához: *„Joggal feltételezzük, hogy a francia elnyomó, aki semmi mást nem akar, csak Új-Angliát, valamint hogy egész Amerika urává váljon, (...) ránk veti magát, és mielőtt csak annyit hallhatnánk, hogy a háborút kihirdették, teljesen elnyel minket.”*¹¹⁴

Ezen aggodalmak nemcsak egyes előjárók leveleiben, hanem a lakosság körében is megfigyelhetőek voltak. A New York állambeli Albany és Schenectady települések képviselői 1700 végén kelt levelükben úgy fogalmaztak, hogy ha nem erősítik meg kellőképpen lakhelyeiket, mihelyt a háború kitörésének hírére vesznek, rögvest elmenekülnek, *„mintsem ott maradjanak, hogy átvágják a torkukat.”*¹¹⁵ A félelmek az évek múltával sem csillapodtak, Maine állam kormányzója 1709-ben elmondott beszédében a szomszédságukban élő, a protestánsok elpusztítását kívánó, bigott katolikusnak mondott franciákkal riogatta hallgatóságát.¹¹⁶ A harcok elültével, 1716-ban John Danforth, a massachusetsi Dorchester lelkésze írásában hálát adott azért, hogy *„lelkészeinket nem számúzték, gyermekeinket erőszakkal nem vették el tőlünk, (...) és nem lélekölő pápizmusban nevelkedtek fel, gyülekezeteinket nem oszlatták fel (...) és nem kényszerítettek arra, hogy káromoljunk és megtagadjuk szent vallásunkat.”*¹¹⁷

A gyarmatokon sokan amellet, hogy a mélységesen gyűlölt katolicizmus képviselője, Franciaország ellen folytatott közvetlen, saját túlélésükért folytatott küzdelemként látták elsősorban a háborút, annak európai céljaival is tisztában voltak. Mind ezt talán Philadelphia kormányzójának 1705-ben elhangzott beszéde szemlélteti a legjobban, amely szerint Anglia *„mélységesen lekötölte magát a legdrágább és legveszélyesebb háborúban, hogy fenntartsa Európa egyensúlyát.”*¹¹⁸ Az Európa jelentős

113 Watters, 1985. 599.

114 Mather, C., 1911. 399–400.

115 O’Callaghan, 1854. 718.

116 Baxter, 1907. 296–297.

117 Idézi: Kidd, 2003a. 276.

118 Minutes, 1852. 188.

részét érintő konfliktusban – bár ezt a korszak új-angliai kiadványai nem kezelik túl hangsúlyosan – a Rákóczi-szabadságharc az Angliával ellentétes tábor oldalára sodródott. A néhány évtizeddel korábban még Thököly Habsburg-kormányzat elleni győzelmeiről emelkedett hangú beszámolókat kézhez kapó Increase Mather 1705 nyarán már a következő sorokat olvashatta a *The Boston News-Letter* hasábjain: „A nyugalanság Magyarországon még mindig szerfelett nagy, és hátráltatja a franciák elleni sikerünket.”¹¹⁹ Ennek az akadályoztatásnak pedig még Thököly is – ha csak egy pillanat erejéig – majdnem részesévé vált. Vele kapcsolatosan egy jóval a halála után megjelenő, téves híradás azt állította 1706 áprilisában, hogy a franciák közbenjárására kiszabadult, és hamarosan újra megjelenhet magyar földön.¹²⁰

Az említett időszak alatt az új-angliai híráramlásban részt vevő információhordozók és a magyarországi események iránt táplált érdeklődés gyökerei egyaránt jelentős változáson estek át. A sokáig csak egy szűk kör számára hírlevelek útján beszerezhető értesülések a kortárs angliai lapok tengerentúli elterjedésével, majd a helyi kiadású *The Boston News-Letter* megjelenésével a korábbihoz képest sokkal nagyobb közönséghez juthattak el. A figyelem korai okaiként a bemutatott három fő tényező – az európai hatalmi helyzet, a magyarországi protestánsokkal szembeni kormányzati lépések, majd a Thököly-felkelés iránti érdeklődés, valamint az Oszmán Birodalom visszaszorulásával jelentősen fokozódó millenniumi várakozás – nevezhető meg elsősorban. Mindezek közül csupán az első, említett összetevő maradt domináns a századfordulót követően, amiért jelentős részben a gyarmatok közvetlen háborús érintettsége tehető felelőssé.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Apafi

1681 Apafi Mihály: *Universis orbis Christiani regibus, principibus, rebuspubl. totius S. R. I. statibus et ordinibus, gemiscentibus denique sub oppressionum pondere infoelicis Pannoniae civibus, ad sempiternam memoriam, Michael Apafi princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae dominus et Siculorum comes.* [s. n.] 1681.

Armstrong

1870 *Correspondence Between William Penn and James Logan.* Vol I–II. Ed.: Armstrong, Edward. Philadelphia, 1870–1872.

Baxter

1907 *Documentary History of the State of Maine.* Vol. IX. *Containing the Baxter Manuscripts.* Ed.: Baxter, James Phinney. Portland, 1907.

Bethel

1680 Bethel, Slingsby: *The Interest of Princes and States.* London, 1680.

119 *The Boston News-Letter*, 1705. augusztus 27. Nr. 71.

120 *The Boston News-Letter*, 1706. április 8. Nr. 103.

Byrd

1918 Letters of William Byrd, First (Continued). In: *The Virginia Magazine of History and Biography*, 26. (1918) 4. sz. 388–392.

Cutts

1886 Letters of John, Lord Cutts to Colonel Joseph Dudley: then Lieutenant-Governor of the Isle of Wight, afterwards Governor of Massachusetts, 1693–1700. In: *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, Second Series, 2. (1886) 168–207.

Davis

1978 Davis, Thomas M.: Edward Taylor to Samuel Sewall Nov. 17, 1704. In: *Early American Literature*, 13. (1978) 1. sz. 107–109.

Fitzhugh

1898 Letters of William Fitzhugh. In: *The Virginia Magazine of History and Biography*, 6. (1898) 1. sz. 60–72.

Gömöri-Szathmáry

1980 Gömöri György-Szathmáry Lajos: Egy magyar lelkész Angliában és az Újvilágban. Zádori István levele William Sancroft-hoz. In: *Confessio*, 3. (1980) 2. sz. 99–104.

Grant

1912 *Seafield Correspondence from 1685–1708*. Ed.: Grant, James. Edinburgh, 1912. (Publications of the Scottish Historical Society. New Series, 3.)

Hinckley Papers

1861 *The Hinckley Papers. Being Letters and Papers of Thomas Hinckley, Governor of the Colony of New Plymouth*. Boston, 1861. (Collections of the Massachusetts Historical Society, Fourth Series, 5.)

Hoadly

1932 *Hoadly Memorial. Early Letters and Documents Relating to Connecticut, 1643–1709*. Hartford, 1932. (Collections of the Connecticut Historical Society, 24.)

Hubbard

1676 Hubbard, William: *The Happiness of a People in the Wisdome of Their Rulers*. Boston, 1676.

Hull

1857 Diary of John Hull, Mint-Master and Treasurer of the Colony of Massachusetts Bay. In: *Archaeologia Americana. Transactions and Collections of the American Antiquarian Society*, 3. (1857) 109–318.

Hutchinson

1769 Hutchinson, Thomas: *Collection of Original Papers Relative to the History of the Colony of Massachusetts-Bay*. Boston, 1769.

Kittredge

1912 Kittredge, George Lyman: *Letters of Samuel Lee and Samuel Sewall Relating to New England and the Indians*. Ed.: Kittredge, George Lyman. Cambridge, 1912. (Reprinted from The Publications of the Colonial Society of Massachusetts, XIV.)

Manuscript News-Letters

1873 Manuscript News-Letters. In: *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, 12. (1873) 419–428.

Mather, C.

1690 Mather, Cotton: *The Wonderful Works of God Commemorated. Praises Bespoke for the God of Heaven in a Thanksgiving Sermon Delivered on December 19, 1689.* Boston, 1690.

1693 Mather, Cotton: *The Wonders of the Invisible World: Being an Account of the Tryals of Several Witches Lately Executed in New-England.* Boston, 1693.

1699 Mather, Cotton: *Decennium Luctuosum: An History of Remarkable Occurrences, in the Long War, which New-England Hath Had with the Indian Salvages, from the Year, 1688. to the Year 1698.* Boston, 1699.

1702 Mather, Cotton: *An Advice, to the Churches of the Faithful. Briefly Reporting, the Present State of the Church, throughout the World.* Boston, 1702.

1911 Mather, Cotton: *Diary of Cotton Mather.* Vol. 1. 1681–1708. Boston, 1911. (Collections of Massachusetts Historical Society, 7th Series, 7.)

Mather, I.

1696 Mather, Increase: *Angelographia or a Discourse Concerning the Nature and Power of the Holy Angels, and the Great Benefit which the True Fearers of God Receive by their Ministry.* Boston, 1696.

1709 Mather, Increase: *A Dissertation Concerning the Future Conversion of the Jewish Nation. Answering the Objections of the Reverend and Learned Mr. Baxter, Dr. Lightfoot, and Others.* London, 1709.

Mather Papers

1868 *The Mather Papers.* Boston, 1868. (Collections of the Massachusetts Historical Society. Fourth Series, 8.)

Minutes

1852 *Minutes of the Provincial Council of Pennsylvania, from the Organization to the Termination of the Proprietary Government.* Vol. II. Philadelphia, 1852.

News Letters

1867 *News Letters Written by John Campbell, 1703.* In: *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, 9. (1866–1867) 485–501.

Noyes

1698 Noyes, Nicholas: *New England's Duty and Interest to be an Habitation of Justice and Mountain of Holiness.* Boston, 1698.

O'Callaghan

1854 *Documents Relative to the Colonial History of the State of New-York; Procured in Holland, England and France, etc.* Vol. IV. Ed.: O'Callaghan, Edmund Bailey. Albany, 1854.

Publick Occurrences

1690 *Publick Occurrences Both Foreign and Domestick*, 1690. szeptember 25. Numb. 1. Boston, 1690.

Sewall

1878–1882 *The Diary of Samuel Sewall, 1674–1729.* Ed.: Wish, Harvey. Vol. I–III. Boston, 1878, 1879, 1882. (Collections of the Massachusetts Historical Society. Fifth Series, 5–7.)

1886–1888 *Letter-Book of Samuel Sewall.* Vol. 1–2. Boston, 1886, 1888. (Collections of the Massachusetts Historical Society. 6th Series, 1–2.)

Szita–Seewann

1997 Szita László–Seewann, Gerhard: *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez.* Pécs–Szigetvár, 1997.

Three Holland Mails

1697 London, September 27. Yesterday Morning arrived Three Holland Mails, which bring the following Advices. London, Printed by J. Dawks, Re-printed at Boston in N. E. by B. Green, & J. Allen, 1697.

Trumbull

1859 *The Public Records of the Colony of Connecticut, May, 1678–June, 1689*. Ed.: Trumbull, J. Hammond. Hartford, 1859.

Turkish Fast

1698 *The Turkish Fast: Out of the Monthly Mercury, for December, 1697*. Re-printed by B. Green, and J. Alen. May, 13. 1698. Boston, 1869.

Watters

1985 Watters, David H.: A Letter from Samuel Sewall to His Father. In: *The New England Quarterly*, 58. (1985) 4. sz. 598–601.

Weeks–Bacon

1911 *An Historical Digest of the Provincial Press*. Vol. I. Eds.: Weeks, Lyman–Horace–Bacon, Edwin M. Boston, 1911.

Whitmore

1867 *John Dunton's Letters from New-England*. Ed.: Whitmore, W. H. Boston, 1867.

Winthrop Papers

1865–1889 *The Winthrop Papers*. Vol. I–IV. Boston, 1865, 1881, 1882, 1889. (Collections of the Massachusetts Historical Society. Fourth Series, 7., Fifth Series, 1., 8., Sixth Series, 3.)

Wyllys Papers

1924 *The Wyllys Papers: Correspondence and Documents Chiefly of Descendants of Governor George Wyllys of Connecticut. 1590–1796*. Ed.: Bates, Ibert C. Hartford, 1924. (Collections of the Connecticut Historical Society, 21.)

2. Szakirodalom

Borden

1932 Borden, Arnold K.: Seventeenth-Century American Libraries. In: *The Library Quarterly*, 2. (1932) 2. sz. 138–147.

Bremer

1984 Bremer, Francis J: Increase Mather's Friends: The Trans-Atlantic Congregational Network of the Seventeenth Century. In: *Proceedings of the American Antiquarian Society*, 94. (1984) 1. sz. 59–96.

Brown

1982 Brown, Richard D.: Spreading the Word: Rural Clergymen and the Communication Network of 18th-Century New England. In: *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, Third Series, 94. (1982) 1–14.

1989 Brown, Richard D: Knowledge is Power. The Diffusion of Information in Early America, 1700–1865. New York–Oxford, 1989.

Butler

1992 Butler, Jon: Thomas Teackle's 333 Books: A Great Library on Virginia's Eastern Shore, 1697. In: *The William and Mary Quarterly*, Third Series, 49. (1992) 3. sz. 449–491.

Carlo

2005 Carlo, Paula Wheeler: *Huguenot Refugees in Colonial New York. Becoming American in the Hudson Valley*. Brighton, 2005.

Clark

1991a Clark, Charles E.: The Newspapers of Provincial America. In: *Proceedings of the American Antiquarian Society*, 100. (1991) 367–389.

1991b Clark, Charles E.: Boston and the Nurturing of Newspapers: Dimensions of the Cradle, 1690–1741. In: *The New England Quarterly*, 64. (1991) 2. sz. 243–271.

1994 Clark, Charles E.: *The Public Prints. The Newspaper in Anglo-American Culture, 1665–1740*. New York–Oxford, 1994.

Cogley

2003 Cogley, Richard W.: The Fall of the Ottoman Empire and the Restoration of Israel in the „Judeo-centric” Strand of Puritan Millenarianism. In: *Church History*, 72. (2003) 2. sz. 304–332.

Cook

1912 Cook, Elizabeth Christine: *Literary Influences in Colonial Newspapers, 1704–1750*. New York, 1912.

Cressy

1987 Cressy, David: *Coming Over: Migration and Communication between England and New England in the Seventeenth Century*. Cambridge, 1987.

D’Addario

2007 D’Addario, Christopher: *Exile and Journey in Seventeenth-Century Literature*. New York, 2007.

Doble

1886 Doble, C. E.: Mather and Randolph. In: *The English Historical Review*, 1. (1886) 1. sz. 146–149.

Etényi

2003 G. Etényi Nóra: *Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*. Bp., 2003.

2004 G. Etényi Nóra: Az első amerikai hetilap tudósításai a Rákóczi-szabadságharcról. In: *A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel. 2004. Bp., 503–508.

2006 G. Etényi Nóra: A The Boston News-Letter hírei a szécsényi országgyűlésről. Újsághírek, diplomáciai jelentések és röpiratok. In: *Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére*. Salgótarján, 2006. 67–83. (Discussiones Neogradienses, 9.)

2007 G. Etényi Nóra: Az ónodi országgyűlés a Wienerisches Diariumban és a The Boston News-Letterben. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 120. (2007) 4. sz. 1316–1333.

Fiering

1976 Fiering, Norman S.: The Transatlantic Republic of Letters: A Note on the Circulation of Learned Periodicals to Early Eighteenth-Century America. In: *The William and Mary Quarterly*, Third Series, 33. (1976) 4. sz. 642–660.

Ford–Emery

1954 Ford, Edwin Hopkins–Emery, Edwin: *Highlights in the History of the American Press*. Minneapolis, 1954.

Frey–Frey

1987 Frey, Linda–Frey, Marsha: *Societies in Upheaval: Insurrections in France, Hungary, and Spain in the Early Eighteenth Century*. London, 1987.

Gibson

1999 Gibson, Kenneth: *Eschatology, Apocalypse and Millenarianism in Seventeenth Century Protestant Thought*. Nottingham Trent University, 1999. [PhD-értekezés.]

Gömöri

1985 Gömöri, György: Hungarian Students and Visitors in 16–17th Century England. In: *Hungarian Studies*, 1. (1985) 1. sz. 31–50.

Gribben

1999 Gribben, Crawford: *Writing at the Edge of the Promises: Negotiating the Puritan Apocalypse*. University of Strathclyde, Department of English Studies, 1999. [PhD-értekezés.]

Isani

1970 Isani, Mukhtar Ali: Cotton Mather and the Orient. In: *The New England Quarterly*, 43. (1970) 1. sz. 46–58.

1972 Isani, Mukhtar Ali: The Growth of Sewall's „Phaenomena Quaedam Apocalyptica”. In: *Early American Literature*, 7. (1972) 1. sz. 64–75.

Kidd

2003a Kidd, Thomas S.: „Let Hell and Rome Do Their Worst”: World News, Anti-Catholicism, and International Protestantism in Early-Eighteenth-Century Boston. In: *The New England Quarterly*, 76. (2003) 2. sz. 265–290.

2003b Kidd, Thomas S.: „Is It Worse to Follow Mahomet than the Devil?” Early American Uses of Islam. In: *Church History*, 72. (2003) 4. sz. 766–790.

2004 Kidd, Thomas S.: Recovering „The French Convert”: Views of the French and the Uses of Anti-Catholicism in Early America. In: *Book History*, 7. (2004). 97–111.

Köpeczi

1976 Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége.” *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Bp., 1976.

1996 Köpeczi Béla: Az angol hírsajtó a Rákóczi-szabadságharcról. In: *Magyar Könyvszemle*, 112. (1996) 2. sz. 161–174.

Leach

1963 Leach, Douglas: Benjamin Batten and the London Gazette Report on King Philip's War. In: *The New England Quarterly*, 36. (1963) 4. sz. 502–517.

Marr

2006 Marr, Timothy: *The Cultural Roots of American Islamicism*. Cambridge–New York, 2006.

McIntyre

1998 McIntyre, Sheila: „I Heare It So Variously Reported”: News-Letters, Newspapers, and the Ministerial Network in New England, 1670–1730. In: *The New England Quarterly*, 71. (1998) 4. sz. 593–614.

Nord

1990 Nord, David Paul: Teleology and News. The Religious Roots of American Journalism, 1630–1730. In: *The Journal of American History*, 77. (1990) 1. sz. 9–38.

Országgh

1958 Országgh László: Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról. In: *Magyar Könyvszemle*, 1958. (74) 1. sz. 22–41.

1962 Ország, László: A Seventeenth-Century Hungarian Translation of a Work by Increase Mather. In: *American Literature*, 34. (1962) 94–96.

Paine

1897 Paine, Nathaniel: Early American Broadside, 1680–1800. In: *Proceedings of American Antiquarian Society*, 11. (1897) 455–516.

Paltsits

1949 Paltsits, Victor Hugo: New Light on 'Publick Occurrences. America's First Newspaper. In: *Proceedings of the American Antiquarian Society*, 59. (1949) 75–88.

Pred

1971 Pred, Allan R.: Urban Systems Development and the Long-Distance Flow of Information Through Preelectronic U.S. Newspapers. In: *Economic Geography*, 47. (1971) 4. sz. 498–524.

Rice

1943 Rice, Howard C.: Cotton Mather Speaks to France: American Propaganda in the Age of Louis XIV. In: *The New England Quarterly*, 16. (1943) 2. sz. 198–233.

Salisbury

1992 Salisbury, Neal: Religious Encounters in a Colonial Context: New England and New France in the Seventeenth Century. In: *American Indian Quarterly*, 16. (1992) 4. sz. 501–509.

Šamin–Watson

2014 Šamin, Stepan–Watson, Christine: Вымышленный «Указ турецкого султана». Европейская традиция и русский перевод 1697 г. In: *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures*, 55. (2014) 169–190.

Silverman

1969 Silverman, Kenneth: Cotton Mather's Foreign Correspondence. In: *Early American Literature*, 3. (1969) 3. sz. 172–185.

Sioli

1998 Sioli, Marco: Huguenot Traditions in the Mountains of Kentucky: Daniel Trabue's Memories. In: *The Journal of American History*, 84. (1998) 4. sz. 1313–1333.

Sloan

1993 Sloan, William David: Chaos, Polemics, and America's First Newspaper. In: *Journalism Quarterly*, 70. (1993) 4. sz. 666–681.

Steele

1985 Steele, Ian K.: Communicating an English Revolution to the Colonies, 1688–1689. In: *The Journal of British Studies*, 24. (1985) 3. sz. 333–357.

Tuttle

1911 Tuttle, J. H.: The Libraries of the Mathers. In: *Proceedings of the American Antiquarian Society*, 20. (1911) 269–356.

DÁNIEL VINCZE

THE NEWS OF THE RECAPTURING WARS AGAINST THE TURKS AND NEW ENGLAND

Despite of the fact that the remote New England – with a small population, low population density and failure to have an own newspaper published regularly until the beginning of the 18th century – was isolated from the access to the European news, due to the late 17th century's events, the news' flow has been accelerated towards the New World by numerous information channels. Thanks to the newsletters written in manuscript forms, communication between individuals as well as ecclesiastical and family relations across the ocean, myriads of copies of reports and English publications had reached the overseas where the documents were often republished. The readership of New England had paid particular attention to the Hungarian happenings even from the outbreak of the Thököly uprising, which can mainly be attributed to their sympathy towards the persecuted fellow Protestants. The recapturing wars against the Turks were not of great importance at the overseas only because of the changing European power structure, or the expulsion of the "eternal enemy", but also because many opinion-shaper theologians among the Puritans – building upon the Bible explanations – awaited the coming of Millennium from the overwhelming of the Ottoman Empire. After the turn of the century, with the outbreak of the War of the Spanish Succession, the focus of attention turned to the European power balance. The chief cause of this was the spread of hostilities towards the overseas and the colonies' direct concern.